

Sosyo-Politik ve Dinî Hegemonyanın Oluşumunda Aydınların Rolü: Gramscici Organik-Geleneksel Aydın Dikotomisinin Sosyolojik Analizine Bir Giriş*

The Role of Intellectuals in The Formation of Socio-Political and Religious Hegemony: An Introduction To The Sociological Analysis of The Gramscian Organic-Traditional Intellectual Dichotomy

<https://doi.org/10.62356/cihansumul.1481014>

Faruk EVRENK

Dr. Arş. Gör. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Diyarbakır, Türkiye

Dr. Research Assistant Dicle University, Faculty of Theology
Department of Philosophy and Religious Sciences
Department of Sociology of Religion
Diyarbakır, Türkiye

evrenkfaruk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9677-0082>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi / Original Article

Received | Alınma: 09.05.2024 Accepted | Kabul: 25.06.2024 Yayın | Published: 30.06.2024

Atıf | Cite As

Evrenk, F. (2024). Sosyo-politik ve dinî hegemonyanın oluşumunda aydınların rolü: Gramscici organik-geleneksel aydın dikotomisinin sosyolojik analizine bir giriş. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 1-11.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Author Contributions: The article has a single author.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

* Bu çalışma Prof. Dr. Vejdi BİLGİN ve Prof. Dr. Kemal ATAMAN danışmanlığında 06.02.2023 tarihinde tamamladığımız Çatışmacı Kuram Geleneğinde Din-İktidar İlişkisi: Antonio Gramsci Örneği başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Sosyo-Politik ve Dinî Hegemonyanın Oluşumunda Aydınların Rolü: Gramscici Organik-Geleneksel Aydın Dikotomisinin Sosyolojik Analizine Bir Giriş

Öz

20. yüzyılın önemli Neo-Marksist teorisyenlerinden Antonio Gramsci'nin en önemli kavramı hegemonyadır. Hegemonik iktidar, otoritesini tabi olanların rızalarına dayandırır. Hegemonya, tabi olanların zihniyet, duygu, değer, tutum, dünya görüşü gibi içsel durumlarını dönüştürmeyi hedefleyen bir mekanizmadır. Gramsci'ye göre hegemonyanın üretilmesinin en etkili ajanları aydınlardır. Aydın kategorisini ikili bir tasnife tutan Gramsci'ye göre sosyo-politik, dinî ya da kültürel iktidara talip olan her toplumsal sınıfın, kendi aydın sınıfını oluşturması öncelikli görevleridir. O bu süreci organik aydınların oluşumu olarak kavramsallaştırmıştır. Geleneksel aydın ise, görece özerk olan, herhangi bir toplumsal sınıfa bağlılığı olmayan aydın kategorisine göndermede bulunan bir kavramdır. Gramsci'ye göre iktidara talip toplumsal sınıfın aydınlarla ilişkili ikili bir görevi söz konusudur. Bir taraftan kendi içinden organik aydınını üretirken diğer taraftan görece özerk olan geleneksel aydınları kendi organik aydınına dönüştürme görevidir. Sosyo-politik ve dinî hegemonyanın sürekliliği bir yönüyle aydınlarla ilgili bu mekanizmanın işleyişine bağlıdır. Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada, Gramsci'nin aydın kategorileri ile sosyo-politik ve dinî iktidar tipi olarak belirttiği hegemonyanın ilişkisi sosyolojik bir bakışla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Antonio Gramsci, İktidar, Otorite, Hegemonya, Organik-Geleneksel Aydın.

The Role of Intellectuals in The Formation of Socio-Political and Religious Hegemony: An Introduction To The Sociological Analysis of The Gramscian Organic-Traditional Intellectual Dichotomy

Abstract

The most important concept of Antonio Gramsci, one of the important Neo-Marxist theorists of the 20th century, is hegemony. Hegemonic power bases its authority on the consent of those who are subject to it. Hegemony is a mechanism that aims to transform the internal states of those who are subordinate, such as mentality, emotions, values, attitudes and world views. According to Gramsci, the most effective agents of producing hegemony are intellectuals. According to Gramsci, who divided the category of intellectuals into two, it is the primary duty of every social class that aspires to socio-political, religious or cultural power to create its own intellectual class. He conceptualized this process as the formation of organic intellectuals. Traditional intellectual is a concept that refers to the category of intellectuals who are relatively autonomous and not affiliated with any social class. According to Gramsci, the social class that aspires to power has a dual duty in relation to intellectuals. On the one hand, it is the task of producing organic intellectuals from within itself, and on the other hand, it is the task of transforming relatively autonomous traditional intellectuals into its own organic intellectuals. The continuity of socio-political and religious hegemony depends in part on the functioning of this mechanism related to intellectuals. In this study based on qualitative research method, the relationship between Gramsci's categories of intellectuals and hegemony, which he defined as a type of socio-political and religious power, will be discussed from a sociological perspective.

Keywords: Sociology of Religion, Antonio Gramsci, Power, Authority, Hegemony, Organic-Traditional Intellectual,

1. Giriş: Teorik Arkaplan

Temel toplumsal kurumların başında gelen din ve siyaset tarih boyunca, toplumdan topluma farklı şekillerde tezahür etmiştir. Her biri kendi başına çetrefilli olan bu iki toplumsal kurumun kesişmesi olan din-siyaset, din-devlet ya da din-iktidar ilişkisinin sosyo-politik ve kültürel hayattaki tezahürlerini tespit etmek ise olayı bambaşka bir seviyeye taşımaktadır. Zira oldukça karmaşıklaşan ve değişken zemine taşınan bu ilişkinin tipolojisinin analizini yapmak oldukça zorlaşmaktadır. Bu zorluğu aşabilmek adına bahsi geçen fenomenin belli bir kuram dahilinde ele alınması kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada din-iktidar ilişkisi Çatışmacı Kuram bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Ancak Çatışmacı Kuram'ın genişliği göz önüne alındığında daha da spesifik bir örneklemin alınması zarureti hasıl olmuştur. Antonio Gramsci, Çatışmacı Kuram çerçevesi içerisinde düşünce üreten özgün düşünürlerin başında gelmektedir. O modern liberal burjuva devlet mekanizmasının işleyişine dair geliştirdiği hegemonya, sivil toplum, pasif devrim, organik/geleneksel aydın gibi kavramlarla Çatışmacı Kuram içerisinde üst yapıların teorisini olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın örneklemini olarak seçilen Gramsci, II. Enternasyonalde hakim konuma gelen Ortodoks Marksist görüşün tashihinde önemli bir uğrak noktasıdır. Ortodoks Marksist görüş altyapı-üstyapı arasında deterministik ve tek taraflı bir sebep-sonuç ilişkisi dayatırken, Gramsci'nin de mensubu olduğu Batı Marksizmi, tek taraflı deterministik bir ilişkiden ziyade diyalektik bir ilişkinin olduğunu öne sürmektedirler. Bu anlamıyla o, din, kültür, eğitim, ideoloji, sanat, aile gibi üst yapı kurumlarının iktidar mekanizmasının işleyişindeki yeri ve önemi konusunda dikkate değer görüşler ortaya koymuşlardır.

Bu çalışma, bir bakıma Gramsci'yle özdeşleşen Hegemonya kavramı bağlamında aydınların sosyolojik analizini ele almayı hedeflemektedir. Ahlaki ve entelektüel liderlik anlamında kullanılan hegemonya mekanizmasının birçok unsuru bulunmaktadır. Bu mekanizmanın en önemli unsuru aydınlardır. Gramsci, bu gerçeğin farkında olarak aydınlar ile ilgili tarihsel, toplumsal ve politik bir jeneolojiye girer. Aydın gruplarının oluşumunu karşılaştırmalı bir analize tabi tutan Gramsci, Weberci ideal tip nosyonundan mülhem ikili bir tipoloji geliştirir.

Bu çalışmada Gramsci'nin geliştirdiği Organik/Geleneksel Aydın tipolojisinin tarihsel, toplumsal ve politik işlevleri üzerinden durulacaktır. Politik bir teorisyen olan Gramsci'nin düşüncelerinin din sosyolojisi çalışmaları açısından yeni okumalara imkân verebileceği çalışmanın imalarından bir tanesini oluşturmaktadır. Zira o teorisini kurarken çoğunlukla Hıristiyanlık ve ruhban sınıfından oldukça etkilenmiş ve onlara referanslarda bulunmuştur. Bu durum özellikle aydınlara ilgili analizlerde açıkça görülmektedir. Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışma doküman analizi tekniği çerçevesinde ele alınmıştır. Gramsci'ye ait yazılı dökümanlar temelinde ele alınan çalışma konu bağlamında ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

2. Sosyo-Politik ve Dinî Bir Grup Olarak Aydınlar

Toplumsal bir kategori olarak “aydınlar (entelekteüller)”, Gramsci'nin analiz ettiği konuların başında gelmektedir. O, *Hapishane Defterleri*'nin aydınlar ile ilgili bölümünde, “aydınların otonom ve bağımsız bir toplumsal grup mu ya da her bir toplumsal grubun kendi özel uzman aydın kategorisine mi sahip olduğu” ile ilgili temel bir soru çerçevesinde meselenin tarihî ve sosyolojik analizine girişmektedir (Gramsci, 1992, s. 5). Aydınlar ile ilgili çözümlenmelerini, salt bir kategorileştirme girişimi olmaktan ziyade, tarihî ve politik araştırmaların bir metodolojik kriteri olarak ortaya koyan Gramsci, bu metodolojik kriter ile bağımsız aydın gruplarının olamayacağını, her toplumsal sınıfın kendine özgü bir aydın grubuna sahip olduğunu; sahip değilse bile böyle bir grubu oluşturmaya eğilimli olduğunu belirtmektedir (Gramsci, 1992, s. 60).

Gramsci'nin entelektüeller ile ilgili görüşlerine geçmeden önce bu kavramın ima ettiği anlam içeriğini ve farklı versiyonlarını görmekte fayda vardır. Türkçe'de kullanılan aydın sözcüğü, Batı'da ortaya çıkan "entelektüel" kavramının çevirisidir. Fakat aydın tam olarak tarihî, toplumsal ve ekonomi-politik bağlamın farklılığından ötürü, Batı'daki entelektüelin tüm çağrışımlarını içerisinde taşımaz (Mardin, 1997, ss. 143-144). Dolayısıyla aydın ya da entelektüel tabiri kullanılırken, toplumsal bağlam göz önünde bulundurulmalıdır.

Aydınlar konusunun kompleks bir fenomen olduğunu vurgulayan Gramsci, reel tarihsel sürecin farklı aydın kategorileri oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklı kategorilerin en önemli olanları, Gramscici terminolojiyle *organik ve geleneksel aydın* tipleridir. Ona göre ekonomik üretim dünyası içinde temel bir işlevi yerine getirmek için ortaya çıkan her bir toplumsal sınıf, kendisi ile birlikte sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda toplumsal ve politik alanda da grubun işlevi ile ilgili farkındalık oluşturan, grubun homojenliğini sağlayan ve gruba organik olarak bağlı olan bir ya da daha fazla aydın grubu yaratır. Söz gelimi kapitalist girişimci beraberinde, sanayi teknisyenini, politik ekonomi uzmanını, yeni bir kültür ve yeni bir hukuk vs. sisteminin organizatörlerini yaratmıştır (Gramsci, 1992, s. 5; Yıldırım, 2018, s. 110).

Aydınlar tarafından üstlenilen işlevleri sosyal/kültürel hegemonya ve siyasal yönetim olmak üzere iki geniş kısma ayıran Gramsci'ye göre sosyal/kültürel hegemonya rızanın kazanılması ile ilgiliyken; siyasal yönetim ise rıza gösterilmediğinde şiddet uygulanması ile ilgilidir (Crehan, 2006, s. 200). Ona göre bu iki geniş kategori, aydınlar bağlamında modern liberal burjuva devletinin hegemonik yapısının nasıl işlediğini ortaya koymaktadır. Aydınların yaratılma sürecinin, uzun, zor, çelişkilerle dolu, ilerleyip gerileyen ve dağılıp yeniden bir araya gelen bir süreç olduğunu vurgulayan Gramsci, bu süreci aynı zamanda kitlelerin sadakatinin şiddetli bir biçimde test edildiği bir süreç olarak betimler (Gramsci, 1992, s. 334).

Gramsci, temsiliyet ilişkisinin ancak yöneten ve yönetilen, entelektüel ve halk arasındaki bilgi, duygu ve anlayış alışverişinin olduğu durumlarda geçerli olduğunu vurgular. Bu durumda toplumsal güç anlamında tarihsel blok gerçekleşmiş olur (Gramsci, 1992, s. 418). Yani tarihsel blok bir bakıma entelektüel ve halk arasındaki bilgi, bilinç ve his durumlarının paylaşılması sonucu gerçekleşebilecek ve toplumsal dönüşüme yol açabilecek bir duruma işaret etmektedir.

Gramsci'ye göre aydın gruplarının gelişiminin ilk aşamasında belirleyici temel iki yol, sadakat ve disiplindir. O kitlelerin ancak bu yolla kültürel harekete tümenden katılımda bulunup işbirliği yapabileceğini belirtir. Dolayısıyla aydın gruplarının gelişimi esasında aydın ve kitleler arasındaki diyalektik ilişki üzerinden sağlanabilir (Gramsci, 1992, s. 334).

Aydınların tarihini "kamu ruhunun oluşumu" süreci olarak tanımlayan Gramsci'ye göre bu yaratıcı halk ruhunun oluşumu yani belli bir sosyal grubun hegemonya kurma süreci, grup ruhundan siyasal örgütlenmeye doğru bir gelişme süreci olarak ifade edilebilir (Monasta, 2011, ss. 109-110). Zira aydın, müntesibi bulunduğu toplumsal sınıfın ideoloğu olduğundan (Meriç, 1986, s. 28), hegemonik iktidar için gerekli olan entelektüel zeminin inşasında sorumludur. Aydın, kendi sınıfının çıkarları lehine üretimde bulunan kişidir.

Aydınların sosyo-politik işlevlerini analiz edebilmek için, onların değişik alanlarda kendileriyle ilişki kurdukları temel sınıflara yönelik psikolojik tutumlarının incelenmesi ve hatırlanması gereklidir. Aydınların bu temel sınıflarla ilişkisi ataerki bir karakter mi arz ediyor yoksa kendilerini bu sınıfların organik temsilcileri olarak mı görüyorlar? Onlar yönetici sınıfın uşağı pozisyonuna mı sahipler yoksa kendilerini bağımsız lider pozisyonunda mı görüyorlar tarzındaki sorular aydın kategorisinin sosyo-psikolojik yönünü ortaya koymaktadır (Gramsci, 1992, s. 97).

Sosyo-politik, tarihsel ve dinî bir kategori olarak aydın gruplarının jenolojisi bağlamında ortaya konulan bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere aydın grupları oldukça farklı tezahürlerde bulunmaktadır. Bu tezahür etme biçimlerinin tipolojisini ortaya koymak bir bakıma bu karmaşık fenomenin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Aydın gruplarının Gramscici analizi bu katkının başında gelmektedir. Bundan sonraki başlıkta bu konu detaylıca ele alınacaktır.

2.1. Sosyo-Politik, Tarihsel ve Dinî Grup Olarak Aydınların Gramscici Analizi

Gramsci'nin aydınlar ile ilgili öne sürdüğü anlam açılımlarının başında, onun tüm insanları entelektüel olarak görmesi gelmektedir. Zira her birey düşünme yeteneğine sahiptir ve her birey kendi durumu hakkında düşünür (Harvey, 2013, s. 140). Ona göre tüm insanlar entelektüeldir ancak toplum içerisinde herkes entelektüel işlevine sahip değildir (Chomsky, 2012, s. 124; Gramsci, 1992, s. 9). Gramsci açısından her bir insan mesleki uzmanlığının yanında, yeni bir düşünce tarzının meydana gelmesinde, sürdürülmesinde ya da dönüştürülmesinde katkısı olan, ahlaki bilince sahip, belirli bir dünya görüşüne katılan bir karakter arz eder (Gramsci, 1992, s. 9).

Gramsci'ye göre aydınlar dendiğinde yaygın biçimde bu terim ile gönderme yapılan saflar değil, fakat genel olarak, ister üretim alanında, ister kültür alanında, isterse de siyasi yönetim alanında olsun, geniş anlamda örgütleyici işlev gören tüm toplumsal kitle anlaşılmalıdır. Aydınlar ifadesi orduda, resmi görevi olmayan subaylara (ayrıca, terimin en dar anlamında genelkurmay dışında kalan üst rütbeli subaylara) karşılık gelirken (Gramsci, 2011, s. 166), dini bilginin öğretilmesi ile dini hizmetlerin icrasını yapan gruba da göndermede bulunabilir.

Gramsci, aydın meselesinde sorunun odağını, birey olarak aydınlardan bilginin üretildiği ilişkiler sisteminin bir aradalığına ve bu üretimin genel sosyal ilişkiler bileşkesinde nasıl konumlandırılacağına kaydırmıştır. Bir başka deyişle Gramsci, tek tek düşünen bireylerle değil de sosyal olarak itibar edilen, bilginin üretimini yapan kurumlar ve pratiklerle ilgilenmiştir (Crehan, 2006, s. 193). Bir bakıma onun aydın analizi, bilginin toplumsal üretiminin nasıl oluştuğunu da ortaya koyan bir çözümlemedir.

Özel bir kategori olarak aydınlar, kültürü en geniş anlamda detaylandıran ve organize eden kişilerdir. Bu kategoriye sadece düşünürler girmezler; aynı zamanda memurlar, siyasi liderler, din adamları, yöneticiler, teknokratlar vb. tüm toplumsal gruplar da dahildir (Femia, 1981, s. 131). Aydınların işlevi, toplum içerisinde düşünme ve değer üretme sistemi ile kültürü oluşturmak ve yaygınlaştırmaktır (Fontana, 1993, s. 18). Dolayısıyla toplumdan kopuk ve bağımsız bir aydınlar grubundan bahsetmenin ne kadar zor olduğu da kendiliğinden belirmektedir. Aydın bu anlamıyla sosyolojik bir olgudur. O toplumsal norm, değer ve güç ilişkilerinden etkilenirken bir yandan da bu fenomenleri etkileyebilme kapasitesine sahiptir.

Kapitalist üretim ve tüketim tarzı bağlamında düşünüldüğünde örneğin bir deterjan ya da havayolu şirketinin pazardan daha fazla pay kapmasını sağlamak için teknikler geliştiren günümüz reklamcısı ya da halkla ilişkiler uzmanı, demokratik bir toplumda olası müşterilerin rızasını kazanmaya, tüketicinin ya da seçmenin düşüncelerini yönlendirmeye çalışan kişi organik entelektüel olabilmektedir. Gramsci, organik entelektüellerin topluma aktif katıldıklarına inanır. Yani bu entelektüeller sürekli insanların duygu, değer ve düşüncelerini manipüle edip piyasayı temsil ettikleri güçler lehine genişletme mücadelesi içindedirler (Said, 1995, s. 22). Bu tanım çoğunlukla sınıf-iktidar ilişkisi bağlamında yapılmış olarak görünmektedir. Said'in entelektüel tanımı ise, toplumsal praksise aktif katılım gerektirmesi yönüyle Gramsci'nin tanımına benzerlik gösterirken belirli bir sınıf bağlaşımlarını içermemesi açısından farklılık arz etmektedir. Said'e göre entelektüel ne insanları teskin etme ne de konsensüs oluşturma derindedir; entelektüel çok ciddi bir anlamda, ucuz formülleri, hazır klişeleri ya da iktidar sahiplerinin ve uzlaştırıcılarının söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen sorunsuz uzlaştırıcı olumlamaları kabullenmeyi istememe anlamında tüm varlığını ortaya koyan biridir. Hatta

sadece bir şeyleri pasif olarak istememekle yetinmez, bunu aktif olarak kamuoyuna söyler (Said, 1995, s. 35).

Gramsci'nin aydın kategorileri ile ilgili tipleştirme girişimi, Weberci ideal tip nosyonunun politik ekonomideki önemli bir göstergesidir. Gramsci aydınlar kategorisi ile ilgili her ne kadar politik bir çözümleme girişiminde bulunmayı hedeflese de bu konudaki yorumları ile sosyolojik analizin gelişimine de oldukça katkı sağlamaktadır. O bir taraftan ideal tip nosyonunu kullanarak sosyolojik yöntemin toplumsal araştırmalardaki önemine vurgu yaparken, diğer taraftan bilgi sosyolojisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Gramsci'nin, aydınlarla ilgili çözümlenmeleri tarihsel ve toplumsal bağlam içinde yapması, bilginin ve bilgenin temel karakterinin sosyolojik olduğunu ortaya koyması, onun bilgi sosyolojisine olan katkıları bağlamında değerlendirilebilir.

Gramscici aydın nosyonunun dikkate değer önemli bir özelliği, onun bu kategoriyi daha geniş bir biçimde ele aldığı sivil toplum-politik toplum bağlamında düşünmüş olmasıdır. Ona göre sivil toplum-politik toplum birleşimi olarak hegemonya nosyonunun organizatörleri aydınlar grubudur. Aydınlar hegemonyanın temel belirleyici unsuru olan rızanın üretiminde ve sürdürülmesinde aktif bir rol üstlenirler (Gramsci, 1992, s. 12). Ancak bu aktif rol, kitle iletişim araçlarında, üretim biçimlerinde ve devletin sosyo-ekonomik temellerinde yaşanan değişimler nedeniyle otoritenin ifası, bilginin üretimi ve rızanın sağlanması hususlarında çok daha fazla etkin bir konuma yükselmiştir (Giroux, 2011, s. 98). Bir başka deyişle aydınlar sivil toplum ve politik toplumun canlı hücreleridir. Egemen sınıfa egemenlik bilincini veren ideolojiyi hazırlayan ve bu ideolojiyi bütün toplumsal gövdenin içinde işleyen bir "dünya tasavvuru" (weltanschauung) durumuna dönüştüren kişiler onlardır (Boggs, 1993, ss. 2-3; Portelli, 1982, s. 103).

Gramsci'nin aydınlar ile ilgili analizi, basitçe devrimci eylem ile olan açıklamalar değil, aynı zamanda otoritenin hakim toplumsal gruplar tarafından nasıl uygulandığı ile ilgilidir (Jones, 2008, s. 85). Dolayısıyla aydın bir bakıma otoritenin toplumsal organizatör ve uygulayıcısı rolünü de yerine getirebilmektedir. Yetiştirdiği çevrenin organik bir parçası olan aydın, müntesibi bulunduğu toplumsal sınıfa politik, toplumsal, bilişsel ve kültürel bir tutarlılık kazandırmaya çalışır (Meriç, 1993, s. 289, 1997, s. 19). Bu yönüyle aydın, toplumsal sınıf-iktidar ilişkisinde otoritenin kazanılmasına önemli işlev görmektedir.

Gramsci aydını ait olduğu mekânsal alana göre de tipleştirme ve analiz etme teşebbüsünde bulunur. Bu bağlamda o iki tip aydın kategorisi tespit eder. Şehir kökenli aydın ile taşra kökenli aydın. Şehir kökenli aydın daha çok endüstri ve onun doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yol açtığı süreç ile biçimlenirken; taşra aydını taşranın yönetimle olan iletişimde aracı pozisyonunda bulunmaktadır. Kendi tarihî ve toplumsal bağlamını göz önüne aldığına göre taşra aydınının en tipik örneği, avukat, din adamı, noter iken, şehir aydınının tipik örneği teknisyendir. Gramsci taşra bölgelerinde hemen her ailenin kendi içinden bir kişinin okuyup aydın –özellikle din adamı- olmasını istediğini söylemektedir. Bu yolla aile toplumsal statüsünü yükseltmektedir (Gramsci, 1992, s. 14).

Aydın-halk ilişkisinin problemleri olduğu bazı durumlar söz konusu olabilmektedir. Gramsci'ye göre aydının hatası, kişinin anlamadan ve özellikle hissetmeden ve tutku taşımadan bilebileceğini sanmasında yatar. Bir başka deyişle, aydının temel hatası onun halktan ayrı durarak, halkın temel tutkularını hissetmeden, onları anlamadan ve bu nedenle de özel bir tarihsel durum içinde açığa kavuşturup doğrulamadan saf bir bilgiçi olma dışında, aydın olabileceğini düşünmesinde yatar. Böyle bir tutku olmaksızın, yani aydınlarla ulus-halk arasında duygu bağı olmadan politika-tarih yapılamaz. Fanon bu durumu ruh ve beden birlikteliği olarak tanımlar. Ona göre aydın kendisini ulusal mücadeleye ruh ve bedeniyle adanmalıdır (Fanon, 2013, s. 227). Bu tür bir bağlantı bulunmadığında, aydın ile halk arasındaki ilişkiler salt bürokratik ve resmi ilişkilere dönüşür ya da buna indirgenir. Bu

durumda da aydınlar bir kasta veya bir ruhban sınıfına dönüşür (Yıldırım, 2018, s. 115). Hissetmeden bilme ile bilmeden ve anlamadan hissetme durumları Gramsci'ye göre iki aşırı tutumu temsil eder. Bu iki aşırı uç bir taraftan bilgiçlik, ukalalık ve zevksizliği doğururken diğer taraftan kör bir tutkuya ve hizipçiliğe neden olabilmektedir (Gramsci, 1992, s. 418).

Gramsci'nin aydın-halk ilişkisinin bu problemleri durumuna ilişkin geliştirdiği çözümün kilit kavramı organik aydın tipolojisidir. Organik aydın Gramsci'nin aydın kategorisinin önemli bir unsurunu teşkil etmektedir. Bu unsur her ne kadar sanayi devrimi ile yükselişe geçip hakim sınıf olan burjuva sınıfı ile olgunlaşmış ekonomik ve sosyo-politik üretim, tüketim ve rızanın organizatörü olsa da, tarihin birçok döneminde farklı düzey ve yoğunluklarda görülebilen bir olgudur. Söz gelimi, feodalite krizinin bir nedeninin aristokrasinin kendisine üstünlük sağlayan teknik ve askeri kapasiteyi kaybetmesi olduğu belirtilir (Gramsci, 1992, s. 6). Yani feodal sınıfın zayıflama nedenlerinden birinin, teknik ve askeri yeteneklerini geliştirecek ve kendisine organik olarak bağlı olacak bir aydın grubu üretmedeki başarısızlığı olduğu söylenebilir.

2.1.1. Organik Aydın

Gramsci'ye göre organik aydınlar belli bir sınıfla köklü ve yapısal ilişkileri olan aydınlardır. Sınıf, daha fazla bilinçlendikçe yani kendiliğinden sınıftan kendisi için sınıf olma yolunda ilerledikçe kendi aydınlarını yaratmaya başlar (Crehan, 2006, s. 199). Organik bir biçimde içinden çıktığı gruba bağlı olan bu aydın, yeni bir yaşam biçimi ve pratiği için insanlara önderlik, rehberlik ve öğretmenlik yapan hegemonik bir kişidir (Fontana, 1993, s. 31). Bir diğer deyişle organik aydın, en geniş anlamıyla kültürü detaylandırıp organize eden toplumsal grup olarak toplumun tümüne yayılan bir kültür ve düşünce sistemi üretme görevini üstelenen toplumsal kategoridir (Fontana, 1993, s. 18).

Gramsci, organik aydın ile ilgili olarak, onun kişiliğinin, fiziksel bir "kişi" ile sınırlı olmadığını, aksine, onun kültürel ortamı dönüştüren aktif bir toplumsal ilişki biçimi olduğunu vurgular. Organik aydın bir diğer tabirle *demokratik filozof*, kitleler ile diyalektik bir ilişki içerisinde bulunan kimsedir. Bu diyalektik ilişki, aynı zamanda aydın-halk kitlelerinin birbirini biçimlendirdiği, pedagojik ve hegemonik bir ilişki biçimidir. Organik aydın ya da demokratik filozof devamlı değiştiren ve değişen bir toplumsal ilişki içerisinde hareket eder (Fontana, 1993, s. 27).

Organik aydının toplumsal yapıda işlev gördüğü alan, Marksist formülasyondaki üst yapı alanıdır. Organik aydın temsil ettiği toplumsal sınıfı türdeş yapmak ve hegemonik bir duruma getirmek için çalışan kişidir (Portelli, 1982, s. 102). Toplumsal otoritenin ajanları olarak kullanılan organik aydının en önemli görevi farklı bir ideolojiyi benimseyen geleneksel aydını fethetmesi ve kendi bünyesine katmasıdır. Toplumsal grubun hegemonik olma hızı ve farklı bir ideolojiyi benimseyen geleneksel aydının, grubun bünyesine dahil olması, bahsi geçen grubun kendi organik aydınını kurması ile doğru orantılıdır. Bir başka deyişle, Gramsci'ye göre herhangi bir toplumsal sınıf eğer gerçek anlamda hegemon olmak istiyorsa sadece kendi grup içi organik aydınlarını yaratmakla kalmamalı, aynı zamanda muhalif sınıfın da aydınlarının işbirliğini kazanma kapasitesine ya da yeteneğine sahip olmalıdır (Rodriguez, 2006, s. 68).

Organik aydının yetişeceği kurumların başında eğitim gelmektedir. Genel olarak eğitim, daha dar anlamda okullar, siyasal kimliklerin üretimi, kültür üzerindeki mücadele ve organik aydınların eğitilmesi için merkezi önemde geliştirici alanlar olarak görülür (Giroux, 2011, s. 83). Bu önemi itibarıyla her bir ülkenin ulusal eğitim politikaları söz konusudur. İlk çocukluk yıllarından itibaren okullara kaydedilmek suretiyle uzun yıllar boyunca, belirlenmiş bir müfredata tâbi bir biçimde bireylerin sosyo-politik kişilikleri üretilmeye çalışılır. Geleceğin organik aydınları çok erken bir yaşta itibaren talim ve terbiyeye muhatap kılırlar.

Gramsci'nin düşüncesine göre organik aydının yetişeceği bir diğer kurum ise sendikalardır. Sendikalar entelektüel ve teknik oluşumun aracı olarak düşünülür. Bir başka ifadeyle sendikalar proletaryanın aktivitelerinin organize edicisi ve sınıf çıkarının entelektüel ve teknik aracısı pozisyonundadırlar (Adamson, 1980, s. 58).

Gramsci'nin üzerinde durduğu konuların başında organik aydın ya da demokratik filozofun ahlaki ve kolektif bir güç olarak ortaya çıkıp gelişmesi gelmektedir. O kendisini tarih içerisinde gerçekleştirirken aynı zamanda kendi gerçekliğini ve hakikatini yaratan kitlelerin de merkezi bir unsuru olur (Fontana, 1993, s. 31).

Aydının özellikle organik aydının önemli bir işlevi temsil ettiği grubun hem siyasal hem de epistemolojik tutarsızlıklarını gidermek suretiyle mensup olduğu grubu tutarlı bir aşamaya erdirmektir. Dolayısıyla aydınların özellikle de halka yakından bağlı olan ve halkın yaşamına ve faaliyetlerine gömülmüş olan aydınların ortaya çıkışı temel önemdedir. Bunlar yani organik yahut ulusal-halkçı aydınlar, içinden çıktıkları sınıfın veya toplumsal grupların önderleri ve örgütçüleridir. Bu kişiler "ortak akli ve genel olarak eski dünya anlayışını ortadan kaldırmayı" hedefleyen bir hareket için merkezi bir işlev görürler (Fontana, 2011, s. 48).

Gramsci'nin organik aydın nosyonu bağlamında ele almaya çalıştığı spesifik konuların başında, burjuva hegemonyasına karşı, işçi sınıfının hegemonyasının nasıl sağlanacağı hususu gelmektedir. Ona göre işçi sınıfının organik aydını, bir taraftan işin üretim ve organizasyonundaki rolü itibariyle, diğer taraftan da parti içindeki yönlendirici politik rolü itibariyle tanımlanır (Gramsci, 1992, s. 4). Organik aydının bu çift boyutlu rolü, onun teori ve eylem birliği anlamındaki praksis anlayışının gereğidir.

Gramsci'ye göre birçok toplumsal grup kendi organik aydını köylü sınıfından devşirmesine ve geleneksel aydınların büyük bir kısmı köy kökenli olmasına ve dünya üretiminin büyük bir çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, köylü sınıfı kendi organik aydını çıkaramadığı gibi, başka sınıfların aydınlarını da kendine bağlama konusunda başarısız olmuştur (Gramsci, 1992, s. 6). Bir diğer deyişle köylü ve işçi sınıflarının tahakküm altında kalmasının bir nedeni de, yönetici sınıftan bağımsız bir kültür ve aydın tipi yetiştirmelerindeki yetersizlikleridir. Ona göre halk kitleleri kendilerine özgü dünya tasavvurunu oluşturmak, yani sadece hakim sınıfın dünya tasavvuruna bağımlı kalmak istemiyorlarsa entelektüel ve ahlaki reformu gerçekleştirebilecek bir aydın grubuna sahip olmak zorundadır (Fontana, 1993, ss. 24-25).

2.1.2. Geleneksel Aydın

Gramsci'nin aydın kategorisi bağlamında ele aldığı bir diğer alt unsur "geleneksel aydın" tipolojisidir. Geleneksel aydın, sosyal ve politik yapıdaki karmaşık radikal değişikliklerle bile tarihsel sürekliliği bozulmayan, tarihsel sürece müdahil olan temel toplumsal grupla ilgili bir kategoridir (Gramsci, 1992, s. 7).

Geleneksel aydın oluşumunun tarihsel olarak son derece ilginç bir problem olduğunu vurgulayan Gramsci'ye göre geleneksel aydın fenomeni klasik dünyadaki kölelikten kurtuluş ya da Yunan'daki özgür insanla irtibatlıdır. Sezar'ın entelektüelleri Roma'da toplaması ve onlara özgür bir ortam sunması emperyal entelektüel gruplarının oluşmasını sağlamıştır. Bu entelektüeller sonrasında Katolik ruhban grubu şeklinde devam etmiştir. Gramsci İtalyan aydınlarının kozmopolit oluşlarının tarihsel izlerinin bu gelenekte bulunabileceğini ifade etmektedir (Gramsci, 1992, s. 17). O, geleneksel aydınla ilgili soruşturmasının tarihsel ve toplumsal izlerini İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Amerika, Hindistan, Çin ve Japonya üzerinden yapmak suretiyle, geleneksel aydının soy kütüğünü geniş çaplı bir surette ortaya koymaya çalışmaktadır (Gramsci, 1992, ss. 17-19).

Geleneksel aydın, Gramsci'ye göre, önceki dönemlerin baskın üretim biçiminin organik aydınıdır. Ancak şimdiki hâkim sınıfın organik aydın grubu, bu geleneksel aydın gruplarını kendi hegemonyası altına almakla kendi sınıfının organik aydın grubuna katabilir (Rodriguez, 2006, s. 104). Bu süreç hegemonik iktidarın en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Gramsci'nin açıkladığı şekliyle geleneksel aydın, herhangi bir çevre ya da kitle ile irtibatı olmayan, görece özerk ve otonom pozisyona sahip aydın kesimidir. Bu aydın tipi düşüncenin toplumdan ve politikadan bağımsızlığını vurgularken, hâkim ve yönetici sınıfın yaşam tarzı ve değerlerinin yeniden üretilmesi ve genelleştirilmesi yoluyla toplumdaki çelişkileri ve çatışmaları hem meşrulaştırır hem de maskeler. Geleneksel aydın halk kitleleri ile üst tabaka toplumsal sınıflar yani avam ve havas arasında sadece ideolojik bir birlik yaratmakla kalmaz, aynı zamanda bu ayrımı tarih dışı bir ilke olarak genelleştirip dondurur. Bilgi sosyolojisi bağlamında geleneksel aydının girişiminin sonucu, entelektüellerin yani havassın düşüncesinin felsefe olarak algılanması, halkın yani avamın düşüncesinin ise sağduyu (common sense) ve ön yargı olarak algılanmasıdır (Fontana, 1993, s. 28).

Gramsci açısından geleneksel aydın kategorisinin tipik örneğini, kendi dönemlerinin birçok toplumsal önemli hizmetin tekeli elinde tutan rahipler oluşturur. Rahipler çağlarının bilim ve felsefesi olan dini ideolojiyi belirlemenin yanında, eğitim, ahlak, adalet, toplumsal yardım gibi birçok görevi organize etmekteydi. Yoksul, hasta, yetim ve dullara yardım etmek üzere kiliselerin hemen yanına yetimhaneler, hastaneler gibi yapılar tarih boyunca inşa edilmiştir (Gregory, 2020, s. 132). Gramsci'ye göre rahipler, toprak aristokrasisine organik bir biçimde bağımlı aydınlar olarak düşünülebilir. Zira tarihsel bağlam dikkate alındığında hakim iktidar toprağa dayalı iktidar formuydu. Söz gelimi, Sanayi Devrimi'nin ilk ortaya çıktığı ülke olan İngiltere'de 1820'lere kadar parlamento, Lordlar Kamarası ve monarşiyi, askeri ve adli gücü elinde tutan siyasi iktidar toprak sahibi aristokrasinin elindeydi (Harvey, 2012, s. 166). Rahipler ise hukuki olarak aristokrazi ile aynı statüye sahip olmanın yanında toprak üzerinde mülkiyeti feodal lordlar ile paylaşmaktaydılar. Rahiplerin ekonomik üretim alanı dışındaki alanlarda da sınırsız ve rekabete gerek duymadıkları bir tekelleri söz konusu idi. Bu tekelleşme kendi içinde yöneticiler, eğiticiler, bilim adamları, teorisyenler, rahip olmayan filozoflar gibi farklı biçim ve kategorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel aydınların bu değişik kategorileri, tarihsel sürekliliklerinden ötürü kendilerini otonom ve bağımsız hakim toplumsal grup olarak öne sürmüşlerdir. Gramsci'ye göre bu öz değerlendirme çok yönlü ideolojik ve politik sonuçları beraberinde doğurmuştur. Örneğin tüm idealist felsefeler kolaylıkla bu durumla ilişkilendirilebilir. İdealist filozoflar kendilerini bağımsız ve otonom gruplar olarak tasarlamakta ve toplumsal ütopyanın temsilcileri olarak tanımlayabilmektedirler (Gramsci, 1992, ss. 7-8).

Hem geleneksel hem de organik aydın bilgi-toplum-otorite ilişkisi bağlamında ele alınabilecek kategorilerdir. Bilginin tarihselliği daha doğrusu toplumsallığı hususu Gramsci'nin aydın çözümlemesinde öne çıkan hususların başında gelmektedir. Otoriteye talip her bir sınıf, hegemonik bir güce dönüşmek istiyorsa kendi sınıf bileşenlerine homojen bir bilinç kazandıracak aydın gruplarını üretmek, rakip sınıfların aydınları ile otonom bir pozisyon takınan geleneksel aydınları kendi bünyesine katmak zorundadır. Dolayısıyla otoriteyi ele geçirmeye niyetlenen herhangi bir (sosyal) grubun en önemli karakteristiklerinden birinin, geleneksel aydınları özümsemeye ve onları "ideolojik olarak" fethetmeye yönelik bir mücadelesinin olduğu söylenebilir. Fakat bu özümseme ve fetih, bu grubun, eş zamanlı olarak kendi organik aydınlarını yetiştirmeyi başararak birlikte daha çabuk ve daha etkin bir hale gelir (Gramsci, 1992, s. 10; Yıldırım, 2018, s. 111).

3. Sonuç

20. yüzyılın özgün politik Neo-Marksist teorisyenlerinden olan Gramsci, geliştirdiği hegemonya ve onunla ilişkili diğer kavramlarla hem siyaset biliminin hem de sosyolojik analizin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. O geliştirdiği kavramları belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam ile

sınırlanmayacak şekilde kullanılmaktadır. Bir diğer deyişle o, kavramlarını sosyo-politik ve kültürel bağlamın analitik aygıtları olarak tasarlamıştır. Aydınlar ile ilgili ortaya koyduğu görüşler bu durumun en bariz örnekliğini oluşturmaktadır. Aydınlar, onun teorisinde merkezi bir işlev görürken, farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlardaki iktidar ilişkilerini analiz etmek için de kullanılabilirler. Aydınlar, sosyo-politik, kültürel ve dini otoritenin tesisinde önemli işlevler yüklenirler. Aydınların oluşumu, uzun ve kompleks bir süreci gerektirmektedir. Aydınların iktidarla ilgili en önemli işlevi, iktidara tâbi olanların zihniyet, duygu, değer, tutum ve beğenilerinin oluşum, değişim ve dönüşümünde aracı olmalarıdır. Gramsci'nin aydın nosyonuna getirdiği en önemli yenilik onun herkesi bir yönüyle aydın kategorisi içerisine katmasıdır. Toplumsal üretim aşamasında her birey kendi uzmanlığı çerçevesinde, kullandığı dil itibarıyla de, toplumsal üretime ve belirli bir dünya tasavvurunun tesis ve tahkimine katkıda bulunur. Gramsci, aydın gruplarla ilgili analizlerinde, Weber'ci ideal tip nosyonu çerçevesinde sosyoloji disiplininin gerektirdiği üzere deskriptif bir yöntem takip etmektedir. Bu bağlamda geliştirdiği ikili tip aydın nosyonu dikkate değerdir. O, aydınlarla ilgili analizlerinde, toplumsal gerçekliği göz önünde bulundurmıştır. Aydın gruplarının hakim toplumsal gruba bağlılıkları itibarıyla ele aldığı çözümlerinde herbir hegemonik iktidar adayı grubun kendi aydın gruplarını oluşturması gerektiğini vurgulamıştır. Aydın grupları, bu yönüyle hegemonik iktidar mekanizmasının dinamik merkezi parçasını oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz tekniği ile, farklı tarihsel, toplumsal ve dini bağlamlardaki aydın gruplarının işlev ve rolünü ele alan Gramsci, liberal burjuva sınıfının bağışık aydın grupları ile ilgili çıkarımlarda bulunurken, alternatif hegemonik iktidar grubu olarak işçi sınıfının aydın grupları ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aydın grupları –özellikle organik aydınlar- temsil ettiği grubun sınıf bilincini oluşturan, yükselten, tesis ve tahkim eden gruptur. Organik aydın bir yönüyle kendi sınıfının zihniyet, duygu, değer ve tutumları ile ilgili konsolide edici pozisyonda bulunurken, geleneksel olarak tasnif edilen grupları da kendi bünyesine dahil etmeye çalışmaktadır. Hegemonyanın başarıya ulaşması ifade edilen bu iki işlevli mekanizmanın başarıyla işlemesine bağlıdır. Gramsci' in aydın gruplarını ele alış biçimindeki esneklik ve açık uçluluk, ilgili kavramların farklı tarihsel, kültürel, dini ve sosyo-politik bağlamlarda kullanılmasına imkan tanımaktadır.

4. Kaynakça

- Adamson, W. L. (1980). *Hegemony and revolution: A study of Antonio Gramsci's political and cultural theory*. University of California Press.
- Boggs, C. (1993). *Intellectuals and the crisis of modernity*. SUNY Press.
- Chomsky, N. (2012). *İktidarı anlamak* (P. R. Mitchell & J. Schoeffel, Ed.; T. Doğan, Trans.; 2nd ed.). bgst Yayınları.
- Crehan, K. (2006). *Gramsci kültür antropoloji* (Ü. Aydoğmuş, Trans.). Kalkedon Yayınları.
- Fanon, F. (2013). *Yeryüzünün lanetlileri* (Ş. Süer, Trans.; 2nd ed.). Versus Kitap.
- Femia, J. V. (1981). *Gramsci's political thought: Hegemony, consciousness, and the revolutionary process*. Clarendon Press.
- Fontana, B. (1993). *Hegemony & power: On the relation between Gramsci and Machiavelli*. University of Minnesota Press.
- Fontana, B. (2011). Hegemony ve retorik: Gramsci'de siyasal eğitim. In C. Borg, J. A. Buttigieg, & P. Mayo (Eds.), *Gramsci ve eğitim* (1st ed., pp. 45-65). Kalkedon Yayınları.
- Giroux, H. A. (2011). Antonio Gramsci'nin eserinde kültür politikalarını ve radikal pedagojiyi yeniden düşünmek. In C. Borg, J. A. Buttigieg, & P. Mayo (Eds.), *Gramsci ve eğitim* (pp. 67-102). Kalkedon Yayınları.
- Gramsci, A. (1992). *Selection from the prison notebooks of Antonio Gramsci* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds.; 3rd ed.). International Publishers.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane defterleri* (J. A. Buttigieg, Ed.; E. Ekici, Trans.; Vol. 1-4). Kalkedon Yayınları.
- Gregory, T. E. (2020). *Bizans tarihi* (E. Ermert, Trans.; 6th ed.). Yapı Kredi Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Moralı, Trans.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Marx'ın Kapital'i için kılavuz* (B. O. Doğan, Trans.). Metis Yayınları.
- Jones, S. (2008). *Antonio Gramsci*. Routledge.
- Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji* (4th ed.). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden irfana*. İnsan Yayınları.
- Meriç, C. (1993). *Sosyoloji notları ve konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1997). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları.
- Monasta, A. (2011). Antonio Gramsci: Mesaj ve imgeler. In C. Borg, J. A. Buttigieg, & P. Mayo (Eds.), *Gramsci ve eğitim* (pp. 103-127). Kalkedon Yayınları.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve tarihsel blok* (K. Somer, Trans.). Savaş Yayınları.
- Rodriguez, M. S. A. (2006). *Reading the Quaderni del Carcere: The political project of Antonio Gramsci* [Doctoral dissertation, University of Massachusetts].
- Said, E. (1995). *Entelektüel sürgün, marjinal, yabancı* (T. Birkan, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Yıldırım, S. (2018). *Gramsci'yi okumak*. İletişim Yayınevi.